

Список использованной литературы:

1. Конфуций. Беседы и суждения [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/nursultan-nazarbaev-molodezh-eto-klyuchevoy-faktor-konkurentosposobnosti-nashey-strany_a3491036
2. Обучение казахстанских студентов за рубежом: какая от этого польза? [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: <https://camonitor.kz/21022-obuchenie-kazahstanskih-studentov-za-rubezhom-kakaya-ot-etogo-polza.html>
3. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 29 января 2010 г. [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-29-yanvary-2010-goda_1340624693
4. Байгарин М. Нурсултан Назарбаев: Молодежь – это ключевой фактор конкурентоспособности нашей страны [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/nursultan-nazarbaev-molodezh-eto-klyuchevoy-faktor-konkurentosposobnosti-nashey-strany_a3491036
5. Тулекбаева А. Численность молодежи в Казахстане составляет 4 млн. человек [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа: <https://inbusiness.kz/ru/last/chislennost-molodezhi-v-kazahstane-sostavlyayet-4-mln-chelov>
6. Число разводов в Казахстане увеличивается с каждым годом [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа: <https://informburo.kz/novosti/chislo-razvodov-v-kazahstane-uvelichivaetsya-s-kazhdym-godom.html>
7. Нужна ли государству высокая рождаемость? [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа: <https://informburo.kz/stati/-nuzhna-li-gosudarstvu-vysokaya-rozhdaemost.html>

ҒТАМР 03.20

ОСПАН БАТЫР

Ж.О. ОРАМАХ, Р.Б. ТАСҚЫМБАЕВА

Қ. Жұбанов атындағы өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жат елдің қарамағына өтіп кеткен этникалық қазақстардың Шығыс Түркістан аймағында Гоминьдан өкіметіне қарсы ұлт-азаттық көтерілістің басшысы Оспан батырдың әділдіктің ақ туын көтеріп, өліспей берілмеген ерліктері баяндалады. Ол қорқу, үрейлену дегенді білмеген қас батыр болғандығы, оның ұлттарды кемсіту, қорлау саясатына қарсы, бірақ жауға қатал болғандығы, ұлт-азаттық күрес үшін жанында аямағындығы айтылады.

Түйінді сөздер: Шығыс Түркістан Гомиьндан, қолбасшы, «Үш аймақ», «Үш отау», азаттық, қызыл амия, «ханзу», қас батыр, этникалық қазақтар.

Аннотация. В статье рассказывается о национально-освободительном восстании под предводительством. Оспан батыра в Восточном Туркестане, против Гомиьнданской власти, котором восставшие проявили героизм под флагом справедливости и независимости.

Ключевые слова: Восточный Туркестан, гомиьнданская власть, предводитель, «Ушаймак», «Уш отау», свобода, красная армия, «ханзу», настоящий батыр, этнические казахи.

Annotation. The article tells about the national uprising and under the leadership of Ospan Batyr in East Turkestan, against the Kuomintang, authorities. which the insurgents showed heroism under the flag of justice and independence.

Key words: East Turkestan, Kuomintang, leader, «ushaymak», «ushotau», Liberty, red army, «hanzu», real batyr, ethnic Kazakhs.

Шығыс Түркістан аймағындағы ұлт-азаттық көтерілістің басшысы әрі батыры Оспан Исламұлының туғанына өткен жылы 120 жыл толды, яғни ол 1899 жылы дүниеге келген.

Кешегі коммунисттік идеологиямен уланған қоғамда Оспан батыр «банды, қарақшы» деп аталып, шындық ашылмай халыққа солай насихатталған. Шындықтан құтыла алмайсын дегендей әр жағы жариялылықтан, бергі жағы тәуелсіздікке қол жеткеннен кейін Оспан батыр туралы да ақиқаттың көзі ашылып, «банды деп жүрген Оспан Исламұлы батыр болып шықты» [1]. Азба көппе қырық жылдай еленбеген ақиқат жарыққа шығып, баспасөз беттерінде Оспан батыр туралы шындық жариялана бастады.

Шығыс Түркістан аймағына жататын Алтай, Іле, Тарбағатай қазақтардың атамекені. Қытай мен Ресей арасында шекара белгіленгенге дейін екеуіне де бағына қоймай, шекара аймақтарында емін-еркін көшіп-қонып жүрген еді. Қытай үкіметі қазақтарды қайтарып алуды талап етіп, Абылайға бірнеше рет нота жолдағанмен бұл әрекеті көздеген нәтиже бермей, енді Қытай Шығыс Түркістан жерін Ресеймен бөлісу мәселесін қозғайды.

Аталаған мәселе бойынша екі елдің арасында ондаған жылдарға созылған келіссөз жүргізудің нәтижесі 1881 жылы Санкт-Петербург келісіміне қол қоюмен аяқталып, келісім бойынша екі елдің шекара маңын мекендеген қазақтардың біразы Қытайдың, біразы Ресейдің қарамағына өтіп екіге бөлініп кетеді. Нәтижесінде Ресей мен Қытай арасында кейін 1883 жылы ресми хаттамаға қол қойылып, қазақтардың көпшілігі Шығыс Түркістан өлкесінде қалады да Қытай мемлекетінің қарамағына өтеді, сөйтіп қазақтар диаспорасының ирридентіне айналады. Шығыс Түркістанның жат елдің қарамағына өткеніне жүз қырық жылдың шамасы болып қалды. Елу жылда ел жаңа деп қазақ халқы бекер айтпаған. Осы жылдардың ішінде Шығыс Түркістанның басынан талай оқиғалар, тіпті қанды оқиғалар өтті. Олар туралы кешегі қызыл империя қылышын қайрап тұрған кезде ашық айтылмағанмен ардақты азаматтар, тарихшылар, ғалымдар, жазушылар сол кездегі шындық туралы жазды, айтты. Тарихтың шын

сырын әліде болса біле алмай жүрген кейінгі ұрпаққа шындықты жеткізу ғой авторлардың міндеті.

Тарихтан белгілі 1940 жылы Алтайдың Көктоғай, Шіңгіл аудандарындағы қазақтар Есімхан, Ырысхан, Ақтекенің басшылығымен Гоминьдан өкіметінің үстемдігіне қарсы қарулы көтеріліс бастайды. Көтерілістің шығу сесбебі, қазақтарды саяси, әлеуметтік шеттетумен қорлау; Гоминьдан өкіметінің қазақтың ақсүйектерін құрылтай болады деген сылтаумен Үрімшіге шақырып алып, түгел түрмеге қамап, жазықсыз жазалай бастауынан туындады[1]. Бұлардан кейін іле-шала әділеттің ақ туын көтеріп әйгілі Оспан батырда қаруын қолға алып, өліспей берілмейтін ерліктер көрсетеді. Сонымен, Шығыс Түркістандағы қазақтар Гоминьдан өкіметіне қарсы тұңғыш рет оқ атып, ел болып азаттықтың туын көтерген қаһарман халық ретінде тарихқа енді. 1940 жылдан 1945 жылға дейінгі бес жыл ішінде Гоминьдан мыңдаған әскерінің быт-шытын шығарып, халықты қоқан-лоққымен қорқытып ұстаған билікті жеңетін күш бар екенін дәлелдеді. Алтай қазақтарынан кейін 1944 жылы шілде айында Іленің Нылқы ауданының Әкпар, Сейт батырлар бастаған қарулы көтеріліс бас көтерді. Іле өңірінде Гоминьданның жан-жақты қаруланған 128-дивизиясының 383-полкінің 3 батальоны, өлкеден толық жабдықталып жіберілген бір батальон және қауіпсіздікті қорғайтын 4 полкі, сондай-ақ, әрбір ауданда оның бөлімшелері тұрған болатын. Шындығында, бүкіл Шығыс Түркістан көтеріліс алаңына айналды[2]. Ұлы Отан соғысы басталғаннан кейін Кеңес Одағымен арадағы сауда-саттық байланыс үзіліп, мал және мал өнімдерін сататын алушылар таба алмай, қазақтардың тұрмыс-күйі төмендеп, күн көруі қиындап кеткендіктен халық қарулы көтеріліске аттанған. Осы кезде Шыңжаң өкіметі 1944 жылы 2-қыркүйекте Гоминьдан орталық армиясы 7-дивизиясы командирінің орынбасары Ду Дыфуды дереу Ілеге барып, ондағы әскерге толықтай қолбасшы болуға бұйырады. 3 - қыркүйекте ол Ілеге жетіп қарамамағындағы бір батальонды Құлжа қаласын қорғауға бұйырық береді [3,56-57-66.]. Ду Дыфудың қоластындағы әскердің саны үш маңға жетіп үлкен күшке айналады. Бірақ, Құлжаға барар жолда оның әскері Әкпар, Сейт жасақтарынан оңбай жеңіледі. Жол бойы жасақшылар қатарын көбейтіп, ел ішінен мал жинап сатып, оған қару-жарақ сатып алады. Мерейі үстем болған партизандар Құлжа қаласына лап қойып, 1944 жылы 12-ші қарашада қаланы өздеріне қаратады. Екі айға созылған қаладағы соғыс аяқталып, Гоминьдан мекемелеріне, соларға қызмет еткендер түгелдей өлтіріледі.

1944 жылы 12-қарашада Құлжада жаңа өкімет құрылады. Ол Шығыс Түркістан өкіметі деп аталады. Оның төрағасы етіп Кеңес Одағы әдейі алып келген Әлихан (өзбек) тағайындалды. Оған Шығыс Түркістан армиясының маршалы деген атақ береді. Әлихан билік басына келгеннен бастап мемлекетті діни бағытпен басқарып, шариғат заңдарын түсіндіріп, алла - тағаланың парыздарын жеткізіп, дұғалар айтып, ислам дінін үгіттейді. Тіпті, Шығыс

Түркістан Республикасының туына, әскерилердің киімдеріне, орден- медалдарға мұсылмандық белгілер енгізеді. Бұндағы басты себеп біріншіден, Әлихан төренің Шығыс Түркістан Республикасын мұсылман мемлекеті етіп таныту болса, екіншіден, қиын жағдайларда мемлекет басқару қабілетінің аздығы болса керек. Ал, Кеңес Одағы Шығыс Түркістанды ислам республикасы етіп құру ұнаған емес, мүлдем ойламаған болатын. Кеңес Одағы оны биліктен дереу алып тастамады, өйткені оны өлкенің халқы ұйып тыңдап, соңына еріп қостап жүрген еді.

Осындай стратегиялық себептермен аз уақыт өткеннен кейін-ақ 1945 жылы 8-сәуірде Кеңес Одағы Шығыс Түркістан өкіметінің тізгінін өз қолына мықтап ұстау үшін қарулы күштердің барлық салалары мен буындарына өз адамдарын тағайындайды. Олар: Бас қолбасшы - Малинов (орыс), штаб бастығы-Мажаров (орыс), саяси бөлім бастағы – Аббасов, Әлиханды, генерал-лейтенант Ысқақбекті, генерал-майор Палиновты, Подполковник Әбдікерімді әскери кеңестің мүшелігіне тағайындайды. Осы жылы, яғни 1945 жылдың қыркүйек айында Шығыс Түркістан армиясы Іле, Тарбағатай, Алтай (Үш аймақ)аймақтарын түгел азат етіп, Үрімжіге шабуыл жасауға сақадай сайланып дайындалды [2].

Гоминьдан өкіметі Шыңжаңның қолдан кетіп бара жатқанынан қорқып, генерал Жаң Жыжынды дереу Шыңжаңға аттандырып, ол 1945 жылы 13- қыркүйекте Үрімжіге келіп, Кеңес Одағының консулы Иеусеевпен кездескеннен кейін Үрімжіге шабуыл жасауға дайындалып жатқан Түркістан армиясы алған беттен өзгеріп, кейін шегінеді. Бұл кеңес Одағының бұйырығы болатын. Шығыс Түркістан халқының көп жылдық қанды соғысының жемістерін Ахметжан Қасым, Ысқақбек, Мононов, Әбдікерім Аббасовтар өздерінің жеке мүдделеріне айырбастайды. Гоминьдан өкіметінің өкілі Жаң Жыжынның тасы өрге домалап, Шыңжаңдағы жаңа өлкелік өкіметтің төрағасы болып тағайындалады. Өкімет құрамындағы негізгі лауазымды орындарға Жаң Жыжынның адамдары қойылады. Ал, Шығыс Түркістан жақтан өкімет құрамына кеше ғана Гоминьдан өкіметіне өліспей V беріспейміз деген Ақметжан Қасым, Әбдікерім Аббасов, Сәйпиден Әези, Рақымжан Сабырқажиев, Дәлелқан Сүгірбаев, Әбілияйыр төре, Ысқақбектер қосалқы лауазымдарға тағайындалады. Сөйтіп, екі жарым ай ішінде 1946 жылы Шығыс Түркістан өкіметі жойылады. Тарихқа және сол кездегі болып жатқан оқиғаларға жүгінетін болсақ Шығыс Түркістанға басшылыққа жіберілгендер Кеңес Одағының тыңшылары-коммунистер еді. Себебі, олардың бірде-біреуі Шығыс Түркістанды сақтап қалдыруға шынайы қызметтенбеген сияқты.

Осыны сезген болуы керек Гоминьданға қарсы күресте қазақ халқының 1940 жылы басталған ұлт-азаттық қозғалысын 1942 жылдан кейін Оспан Исламұлы басқарады. Алтай халқы осы жылдардағы қазақтардың бас көтеруін «Оспан төңкерісі» деп те атайды.

Алтай қазақтары 1940 және 1941 жылдары екі рет қарулы көтеріліс жасап, өлкелік өкіметтің үгіт-насихат жасау белсенділігінің нәтижесінде көтерілісшілер қаруын тастап, бейбіт өмір сүреміз деп келіскен болатын. Тек, Оспан батыр өкіметтің бұл келісімі алдау екенің сезіп қаруын тапсырмай, көтерілісті одан әрі жалғастырады. Алтайдағы ұлт-азаттық қозғалыс өзінің үшінші кезеңін бастайды. 1944 жылдың күзінде Алтай көтерілісін Іле мен Тарбағатай құптап бүкіл Үш аймақ қазақтарының Гоминьдан билеушілеріне қарсы ұлт-азаттық қозғалысы кең қанат жаяды.

«Үш аймақтың» немесе "Үш отаудың» басын қосып хандық құрып, Оспан өзі хан болып», «Үш отаудың» түтінін бір жерден шығарып, Гоминьдан өкіметке қарсы тұру деген идеяны таратқан Қытай белсенділері болатын [4]. Шынында оның ойында Тәуелсіз Шығыс Түркістан Республикасын құру әбден мүмкін. Бұл Қытай өкіметінің әдейі ойлап тапқан саяси жалғасы. Алтайда құрылған ұйымның аты «үш отау» емес, «ХИП (халық инклави партиясы) партиясының «Алтай бюросы» деп аталған. Оның тікелей басшысы Сейтхан Әбілқасымұлы Ақбаев болатын. Ол 1969 жылы

Моңғолияға аман-есен қашып өтіп, 1993 жылы Қазақстанға оралып, 1997 жылы Алматы түбіндегі Райымбек ауылында қайтыс болған [5,37-6.].

1943 жылы қаңтарда Гоминьданның Шыңжан өлкелік партия комитеті құрылып, әскери-өкімшілік жұмысына тікелей араласа бастайды, ішкі Қытайдан қыруар әскер әкеледі. Осы кезде Шыңжанға АҚШ пен Англияның ықпалы күшейе бастайды. Ол Кеңес Одағын қатты алаңдатады. Аталған елдер Үрімжі мен Қашқарда дипломатиялық өкілдіктерін ашып, гоминьданшылармен бірлесіп, екінші дүниежүзілік соғыста фашистік

Германияға қарсы екінші майдан ашуға уағдаласқан АҚШ пен Англия Кеңес Одағына қарсы іс-әрекеттерін жүргізеді. Ал Кеңес Одағы Оспан бастаған көтерілісшілерге іргелес Моңғолия үкіметінің қолдауын сұраған. Оған жауап ретінде Моңғолия Оспанға әдейі адамдар жіберіп, ол бастаған ұлт-азаттық қозғалысына тілеулес екендіктерін білдірген. Осы жерде біздерге мынадай ой келеді. Біріншіден, Кеңес Одағы Ұлы Отан соғысы кезінде Оспанға әскери, қарулы көмек беруге мүмкіндігі болмағаны түсінікті, екіншіден,

Шыңжандағы ұлт-азаттық қозғалысының шоғын басқа біреудің қолымен көсегісі келгендігінің белгісі емес пе?

Оспан батыр Моңғолияға тілеулестігіне жауап ретінде және арадағы түсіністіктің ақиқат және тереңдігін түсіну мақсатында өз ұлы Шердиман бастаған 4 кісілік өкіл жібереді. Моңғолия үкіметі елшілерді жылы қарсы алып, уәдеге берікпіз дегендей сеніммен елшілердің әрқайсысына бір-бірден пистолет, Оспанға сәлемдеме ретінде арнайы бір автомат, бір дүрбі, Қаби Бітімшұлына бір пистолет беріп жібереді. Осыдан кейін Оспан мен Моңғолия үкіметінің

арасындағы байланыс көтерілісшілерге тікелей көмектесуге ұласады. Моңғолия көтерілісшілерге 200 винтовка, 10 жеңіл пулемет, 30 сандық оқ береді.

Мұндай көмектен Моңғолия кейінде аянып қалмайды. 1944 жылы сәуірде мемлекет басшысы Чайболсан Бұлғы озені бойында Оспан бастаған көтеріліс басшыларымен кездесіп, көтерілісшілердің жағдайымен танысады. Сол кездесуде Оспан өз қазақтарынан 1000 адамды күреске дайындай алатындығын айтқанда, Чайболсан соларды қаруландыру үшін Кеңес Одағында жасалған 1000 дана винтовка, 1000 ат және фашизмге қарсы соғысты басынан өткізген Ноғай деген қазақ жігітінің басшылығымен, қару-жарағы түгелдей 300 қазақ солдатын беруге келіседі. Оспанды бас қолбасшылыққа тағайындайды. Кейінде Моңғолия тарапынан әскери көмектер үсті-үстіне келе бастайды, 17 соғыс ұшағын жібереді. Жаудың әскерін, соғыстық базаларын әуеден бомбылаудың нәтижесінде және жер бетімен шабуыл жасаған 1500 адамдық Оспан әскері жаудың 8000 адамының көзін жояды. Шіңгіл ауданы ұлт-азаттық қозғалыс басталғаннан кейін тұңғыш рет азат етіледі [1].

Төңкерістің қанатын бүкіл Алтай аймағына жаю үшін көтерілісшілер жоспарлы нақты қимылдарға көшеді, стратегиясы белгіленеді. "Тұрғын халықты қауіптен сақтау үшін Моңғолия арқылы Буыршын, Алтай аудандарының халқы Өр Алтайға, ал Төменгі Алтайдағы Жеменей, Қаба, Қобық аудандарының біраз халқы көрші Кеңес Одағының жеріне көшіріледі. Нәтижесінде Гоминьдан әскери күштері оқшау қалады. Ендігі кезекте Гоминьданның маңызды бекіністері мен олар билеп тұрған қалаларға шабуыл жасау міндеті қойылады. Гоминьдан әскеріне сырттан күш келтірмеу үшін партизандар қырағылықты жұмыс жасап, жаудың Алтайға жіберілген әскери қару-жарақтары, тағы басқада құралдар, азық-түлік тиелген 45 автомобилі мен 100 түйелік керуенін қолға түсіріп, 80 адамын, тағыда оқ-дәрі тиелген екі автомобилін жойып жібереді. Бұл кезде Оспан бастаған көтерілісшілер 60 мыңнан астам халықты өз жағына шығарған қуатты әскери күшке айналады. Көтерілісшілердің жеңістеріне риза болған Моңғолия үкіметі тағы да миномет, пулемет сияқты ауыр атқыш құралдар, винтовка, автомат, 1700 маузер жеткізіп көтерілісшілерді толық қаруландырған [6]. Сөйтіп, көтерілісшілер 1945 жылдың ақпан айының соңында Көктоғай, Жеменей қалашықтарын, наурыз айында Бурылтоғай қалашығын жаудан азат етеді. Әрине, бұл қалашықтарды жаудан тазарту оңай болған жоқ. Осы кезде әскери ақылшы Дәлелхан басшылығындағы 2000 әскер (мұның ішінде моңғолиялық 500 жауынгер де бар болатын) келіп қосылғаннан кейін Алтай аймағының орталығы Сарысүмбе қаласын алуға аттанады. Бұл кезде Сарысүмбе қаласында Гоминьданның 2000 әскері, 3000 тұрғыны тұрған. Қаладағы жаудың күші 2500-3000 адамдай болғанға ұқсайды. Көтерілісшілер Дәлелханның басшылығымен Гоминьдан күштеріне қарсы төрт рет шабуыл жасап, жаудың жан-жақтан байланысы үзіліп, Шығыс Түркістан ұлттық армиясының Алтайды азат етуіне қолайлы жағдай

туғызады. 1944 жылы тамыз айында Гоминьдан билеушілеріне қарсы Іле халқының ұлт-азаттық қозғалысы басталып, жау күштеріне ауыр соққы беріп, осы жылдың қараша айында көтерілісшілер Құлжа қаласының көптеген тактикалық нысандарын басып алып, тек бейбіт қала халқының ұрыс аймағынан шығып кетуге мүмкіндік береді. Гоминьдан армиясына сырттан не әскери, не басқалай көмек келе алмайды. Көтерілісшілерге Кеңес армиясының аздаған бөлімдері көмекке келгенмен жау бұл кезде тізе бүккен болатын. 1944 жылы 12-қарашада ұйғыр, қазақ, қырғыз халықтарының "Құлжа азаттық ұйымы» Шығыс Түркістан Республикасы (ШТР) уақытша үкіметі құрылғандығын жариялады. 1945 жылы 5-қаңтарда ШТР үкіметінің декларациясы жарияланды. Оның мазмұны төмендегідей:

- 1.Шығыс Түркістан территориясында Қытайдың колониялық үстемдігін түп-тамырымен жою.
- 2.Шығыс Түркістан территориясында аз ұлт халықтарының тең құқығын қамтамасыз ете отырып, шынайы еркіндікке, тәуелсіздікке ие мемлекет құру.
- 3.Шығыс Түркістанның экономикасын жан-жақты дамыту үшін алдымен өнеркәсіпті, егін шаруашылығын, малшаруашылығын және жеке кәсіпкерлікті дамыту арқылы халықтың тұрмыс жағдайын жоғарлату.
- 4.Шығыс Түркістандағы халықтың басым бөлігі ислам дініне сенетіндіктен, аталмыш дінге зор маңыз беру, сонымен бірге басқа діндерге де еркіндік және оны қорғау.
5. Мәдениет, оқу-ағарту, денсаулық сақтау істерін дамыту.
- 6.Жер бетіндегі демократиялы елдермен, әсіресе Шығыс Түркістанмен көрші болып отырған Кеңес Одағымен қарым - қатынас орнату, сонымен бірге саяси, экономикалық жақтан Қытай үкіметімен болған байланысты да дамыту.
- 7.Шығыс Түркістанның бейбітшілігін қорғау үшін әр ұлт халқының құдіретті әскери қосынын жасақтау.
8. Банк, почта, телефон, телеграмма, орман және жер асты ресурстарын мемлекет иелігіне алу.
- 9.Мемлекеттік қызметкерлер арасында өзімшілдік, бюрократтық, ұлтшыл экстремистік және коррупциялық пиғылдарға қатаң тосқауыл қою [7,10-11-бб.]. Декларация мазмұнынан көріп отырғанымыздай кейін кейбір толықтырулар мен өзгертулер болғанмен ШТР-ң өзінің ішкі және сыртқы мәселелерін өзі шешетін Тәуелсіз Респубика болуды көздегені айқын байқалады.

ШТР құрылғаннан кейін АҚШ елшілігі Гоминьдан үкіметімен Шыңжандағы ұлт-азаттық күреске назар аударып отырғандығынан басқа ештеңе айтпасада, Кеңес Одағы Алтайдағы көтеріліс жетекшісі Оспан батырмен байланыс жасау үшін өкілдер жіберген болатын, бірақ олар гоминьданшылардың тосқауылына тап болып кейін қайтуға мәжбүр болады.

Өлкедегі ұлт-азаттық күрестің ауқымы ұлттық армияның құрылуына байланысты күрт өзгереді. Ұлттық армия жер-жердегі партизан ұйымдары қозғалыстары негізінде құрылады. Ұлттық армияға партизан күштерінің бәрі бірдей кірмеді. Түрлі саяси күштердің араласуы ұлт-азаттық күрестің мақсат - мұратын, ұрыс жүргізу тәсілдерін қиындатып жіберді. Оның

үстіне ШТР-дың жаңа басшылық құрамы әуелі Гоминьдан өкіметімен, кейін Қытай Коммунистік партиясымен ымыраласу жолына түсті. Ал Оспан батыр болса, өзінің бұрынғы мұрат-мақсаттарынан ауытқысы келмеді. Оның жолы, мұраты - толық тәуелсіздік, еркіндік еді. Ол өле-өлгенше осы бетінен еш уақытта қайтқан жоқ.

Авторлар Оспанды мінсіз көреген көсем, айлалы саясаткер, білгір дипломат жасаудан аулақпыз. Мұндай дәрежеге жете алмауы, оның сауатының, әсіресе саяси сауатының жетпегені деп түсінуіміз керек. Өзінің тактикалық, стратегиялық бағыттарын айқындау да Қытай мен орыс, америка барлауының әззіл ниеттерінің құрбанына айналдырады. Американың Үрімжідегі бас консулы Пакстон, оның орынбасары Маккернан Оспанды коммунистерге, Кеңес Одағына, Қытай үкіметтеріне қарсы күресін тоқтатпау, ол үшін көмектерін аямайтығындарына сендірді. Шын мәнінде олардың мақсаты, қайткенде де Оспанды пайдаланып, ат-көлік, жол бастаушы алып, шекараға жетіп алу еді. Батыр оларға 20 ат, төрт жол бастаушы жігіттерін беріп шығарып салады.

Оспан бастаған ұлт-азаттық көтеріліске Қытай қызыл армиясы, Кеңес Одағы тарапынан қыспақ күшейе түседі. Қытай қызыл армиясының бас қолбасы, аса катігез генерал Уақ Жың "егер Оспан батыр бейбіт келісімге келсе, оған қандай мәмле жасар едің деп сұрағандарға : «Оған екі метр жер беремін» деп жауап берген. Демек, Уақ Жың Оспанға берілер жазаны күні бұрын шығарып қойған[8]. Сталин «Шыңжанға ие болуды кешеуілдетуге болмайды, бұған басқа елдердің араласуы мүмкін, қаласаңыздар біз сіздерге Ма Буфанның (Қытай Гоминьдан әскерінің қолбасы) 40 мыңдық кавелериясын, Шыңжандағы 100 мың адамдық Гоминьдан армиясын быт-шытын шығаратын күш беретіндігін мәлімдеді. Оспан батыр оған көнбеді, қорғаныссыз, көмексіз қалды. Батырдың соңына түскен қытай қызыл армиясы 1951 жылы 19-ақпанда Гансудың Хайзы деген жерінде оны қолға түсіріп, түйенің үстіне байланып, қол-аяғы кісенделіп бара жатқан әкесіне қызы Пәнсия дауыс салып жылайды. Сол сәтте Оспан ақырып: «Өшір үніңді, дұшпанның алдында көз жасыңды көрсетпе! Мені қытай мықтылығынан ұстаған жоқ, Құдайдың бұйрығымен ұстады. Алла бұйырды, мені ұстап алды. Мен өкінбеймін, қайт кейін" [5,205-бб.] деп паң күйінде қол-аяғы кісендеулі түйе үстінде қақайып кете барды.

1951 жылдың 29 - сәуірінде 52 жасында «банды, контрреволюционер» ретінде өлім жазасына кесіліп, 1-мамыр күні Үрімжіде атылады. Оспанды атқан кім? Интернет Facebookте жарияланған Тоқтар Мақаштың парақшасында көрсетілгендей Оспан батырды Әнуар Жакулин деген атқан. Қытайдан келгендер және сонда тұратын қазақтар біледі, бірақ сонда тұратын ағайындардың арасында жауыздық, араздық туып кетпес үшін, рулық түсініктің терең болуы тақырыпты жылы жауып қойған. Әнуар Жакулин кім еді? Оспан батыр қарулы күштерін жоюға жетекшілік еткен, кезінде үш аймақта әртүрлі басшы қызмет атқырған, ҚКП-

ң мүшесі, аймақтың қазақтарын Оспанға қарсы үгіттеген адам[9]. Жакулин сияқты сатқындар опасыздық жасамағанда көтерілістің, Оспанның тағдыры басқаша болар ма еді?

Оспанның рухынан қытайлар неге қорқады? Тарихи тұлғаның бағасын беру үшін сол баға беруші ең алдымен тарихи тұлға дәрежесіне көтерілуі керек, ең болмағанда кемінде тізесіне дейін жететін қал-қуаты болған жөн. Оспан батыр-өз заманының алтын аңызы, ұлттың шынайы батыры. Оны көлеңкелеу-ұлтқа деген мейірімнің жетімсіздігі, сананың таяздығы. Оспанға баға беруші және бере алмаушы бүгінгі қытай қоғамы. Олар Оспанды басты жауы әрі тарихтағы аса қауіпті тұлға ретінде бағалап отыр. Кезінде Сталин санасқан, АҚШ-тың назарына іліккен, Жия Жешімен одақ құрған, Чайболсанмен дос болған, Мао Цзедунды алаңдатқан Оспан енді қытайдың бүгінгі билігінің қарауына ілігіп, ҚХР мемлекетінің қауіпсіздігі сөз болғанда, қазақтар мәселесінде Оспанды «ауызға алуға болмайтын №1 адам» деп жариялапты. Бұл - даттау, қаралау, қорқу, үрейлену. Қазақта: «Өлген бураның басымен тірі атанды қорқытыпты» деген сөз бар. Ендеше, өлген Оспанның тірі қытайлар неге қорқады. Шын мәнінде - бұл тарихи тұлғаға деген шынайы баға. Оның өз ұлтына халқына, еліне-жеріне жан-тәнімен беріліп шаһид болғандығының қарапайым мысалы. Бұл қытайлардың «Оспанды бағалауы». Ал, Оспанды бағаламай, қаралаушы топтар қытай идеясы мен мүдесін, жақтаушылар оны жау, жат пиғылды деп бағалады. Міне, осындай ойлардан кейін «Оспан қытайдың жауы екен ғой» деген ой қалыптасады. Қытай - «ханзу» ұлт аты, КХР-қытай мемлекеті. Оспан қытай мемлекетінің де, қытай ұлтының да жауы емес. Оспан КХР билігінің, оның аз ұлттарды кемісту, қорлау саясатына жау. Оспан сот процесінде соңғы сөзіңді айт дегенде: «кім менің еліме-жеріме, дініме, тіліме тиссе сол менің жауым болды. Оны қара қытай, ақ қытай деп айырмадым, қарсы оқ атқанды аямадым, қырғаным рас. Кінәм мен күнәм сол болса, бәрі шын, енді ең соңғы жазаларыңды қолданыңдыр» деген. Оспан шынымен де қазақтың аты-затына сай қас батыры болған.

«Кім менің еліме-жеріме, дініме, тіліме тиіссе сол менің жауым болады» - дегені сонау сақ, ғұн, түркі заманынан оғыландарына қалдырған алтын аманат. Оны қытайлар жақсы білді, түсінді. Түркі рухынан қорқуының, алаңдауының себебі де сол болар. Бүгінгі қытайда болып жатқан қазақ және өзге де мұсылман ұлттарына жасалып жатқан қысымдарды ойлағанда, олардың «Оспанды айтпайсыңдар деуіне қарағанда батырдың рухынан, халықтың қаһарынан қорыққандай сияқты.

Бұл мақаланы жазуымыздың басты себебі Оспан батыр туралы білгенімізді, оқығанымызды оқырмандарға жеткізіп, оның көзсіз батыр, алған бетінен қайтпайтын ержүрек күрескер екенін жеткізу. Оспан батырдың бастап кеткен ұлт-азаттық күресі одан кейінде тоқтаған жоқ. Оның аты қазақ тарихынан орын алып, қазіргі және болашақ ұрпақ білсе құба құп болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Мауқараұлы А. «Банды деп жүргеніміз батыр болып шықты. //Жас алаш, 2019, 18- маусым.
- 2.Интернет. Сайт.Казах.Ру.
- 3.Мұхамбетқанұлы Н. Қытай қатынасы (ХҮІІІ-ХХ ғғ.). Алматы, «Ғылым», 1996.-197 б.
- 4.Рысқұлов Т. 1916 жылғы көтеріліс (Жетісу облысы.// Ақиқат.-1992.-№ 1.-120 б.
- 5.Қиянатұлы З. Жылаған жылдар шежіресі. -Алматы, «Мерей», 1995. -297 б.
- 6.Зәкенұлы Т. Оспан батыр және үш аймақ төңкерісі. // Қазақ тарихы. -1997.- №6. –Б.80.
- 7.Тәтімов М. Қазақ әлемі. -Алматы:«Ғылым», 1993. -200 б.
- 8.Сәмитұлы Ж. шығыс Түркістан республикасы және оның басшылары. // Қазақ тарихы.-1996. -№ 1. –Б. 80.
- 9.Интернет. Сайт.Facebook.kz.

FTAMP 03.20

ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВТЫҢ АҚТӨБЕДЕГІ ҚЫЗМЕТІ (1952-1955 ЖЖ.)

Н.Ш. АБДОЛЛАЕВ, А.А. КАБИЕВ

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аннотация. Мақалада Жұмабек Тәшеновтің 1952-1955 жылдардағы Ақтөбе өңіріндегі өнеркәсіп мен ауылшаруашылық салаларында атқарған қызметтері жайында баяндалады.

Мақалада Ақтөбе мұғалімдер институтының 1935 жылдан бастап Ұлы Отан соғысына дейінгі кезеңдегі педагог кадрлары мен студенттер құрамы туралы баяндалады. Архив деректері негізінде оқытушылар мен студенттердің жастық, жыныстық және ұлттық құрамы сандық көрсеткіштермен берілген. Жалпы институттың әлеуметтік-материалдық жағдайы, кафедралардың атқарған жұмыстары қарастырылған.

Түйін сөздер: қызмет, облыс, кеңес, коммунист, партия, комитет, басшы, шаруашылық, өндіріс, жұмыс, мәселе, мекемелер.

Аннотация. В статье рассматривается состав педагогических кадров и студентов Актюбинского учительского института с 1935 года до Великой Отечественной Войны. Основываясь на архивных данных, возраст, пол и национальность преподавателей и учащихся представлены количественными показателями.

Ключевые слова: институт, курс, факультет, деканат, кафедра, библиотека, кружок, педагог, студент, семестр.

Summary. The article discusses the composition of the teaching staff and students of the Aktobe Teachers' Institute from 1935 until the Great Patriotic War. Based on archival data, the age, gender and nationality of teachers and students are represented by quantitative indicators.

Key words: institute, course, faculty, dean's office, department, library, circle, teacher, student, semester.

Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарында түрлі шаруашылық, кеңес және партия қызметтеріндегі еңбектерінің нәтижесінде тәжірибе жинақтап, ысылған азаматқа республика